

UOT 004

DOI: 10.52094/3005-9941.44.2023.020

Nəzirə Məmmədqulu qızı Əliyeva
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Əməkdar müəllim
E-mail: nazira.aliyeva@admiu.edu.az

SƏHNƏQRAFIYADA MÜASİR TEXNOLOGİYALAR

Xülasə: Məqalədə teatr səhnəqrafiyasında müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi təhlil edilir. Teatr sənətində müasir texnologiyalardan istifadənin müxtəlif üsul və nümunələri, o cümlədən onların ənənəvi ssenari texnikası arasında yeri və bədii ifadə imkanlarının qiymətləndirilməsi nəzərdən keçirilir.

Açar sözlər: informasiya texnologiyaları, ssenari, səhnəqrafiya, teatr sənəti, müasir texnologiyalar

Humanitar tədqiqatların inkişafı müasir informasiya texnologiyalarının son nailiyyətlərindən yan keçməmişdir. Dünya teatr sənəti, bu cür tədqiqatlara aiddir. Səhnəqrafiyada forma və ekspressivliyin əsası kimi texnologiyadan hələ antik teatrdə, Rusiyada V.Meyerholdun, Almaniyada italyan futuristlərinin və Bauhaus rəssamlarının yeniliklərində istifadə olunurdu. XX əsr teatr səhnəqrafiyası texnoloji sistemlərin tətbiqi ilə yadda qalmışdı. Bu bərdə sənətşünas Stiven Diksonun “Rəqəmsal performans” əsərində qeyd edilmişdir.

Müasir səhnəqrafiya bir sənət kimi uzun tarixi təkamül nəticəsində formalaşmışdır. Bura teatr tamaşasının bütün maddi və görünən hissəsi, eləcə də bütün tamaşa boyu aktyoru əhatə edən rekvizitlər, qrim, geyimlər daxildir. Səhnəqrafiyada müxtəlif ifadə vasitələrindən istifadə edilir. Bu, real obyekt dünyası, sənət dünyası (maskalar, geyimlər, əşyalar), dekorasiya (qrafika, heykəltəraşlıq, rəsm), eləcə də səhnə məkanı, səhnə işığı kimi xüsusi olaraq teatr elementləri ola bilər.

Səhnəqrafiyanın tarixi köklərinə bəşər mədəniyyətinin ən qədim formalarında rast gəlmək olur. O, teatr sənətinin yaranmasından çox əvvəl mövcud idi. Teatr tarixçisi V.İ.Berezkin səhnəqrafiya barəsində deyir ki, “Səhnəqrafiya – ibtidai insanın mifopoetik varlığının üzvi elementlərindən biridir. O, reallığın mənimsənilməsi, işlənməsi və təcəssüm forması olan ritualların və ya ayinlərin digər elementlərinə bərabərdir. Səhnə tərtibatında rəngkarlıq, memarlıq, heykəltəraşlıq ritualdan fərqlənir və hər biri müstəqil mənə kəsb edir” [1].

Müasir səhnəqrafiyanın inkişafı, səhnə tərtibatının həllində bədii sintez yaratmağa imkan verən, yeni informasiya texnologiyalarının nailiyyətlərinə şərait yaratmışdır. Əsas ifadə vasitələri, kompüter sistemləri tərəfindən idarə olunan işıq

tərtibatıdır. Bu vasitələr sayəsində səhnədə hərəkət zamanı zəruri olan müəyyən bir atmosfer yaranır. Dinamik rəng və işıq göstəricisiləri, bədii obrazın emosional və semantik quruluşunun ən incə çalarlarını izləməyə imkan verir. Amma bu cür yaradıcı iş səhnədə müvafiq texniki təchizatın olmasını tələb edir. Beləliklə, bu gün yeni texnologiyalar teatrın bir sənət növü kimi inkişafına çox böyük təsir göstərir: unikal tamaşa formaları, yeni teatr ixtisasları və teatr üçün spesifik texnologiyalar yaranır.

XXI əsrdə səhnəqrafiya haqqında təsəvvür xeyli dəyişdi. Səhnəqrafiya səhnə məkanının innovativ dizayn mərhələsi kimi səciyyələndirilə bilən yeni inkişaf mərhələsinə çevrildi. Müasir qloballaşma prosesi teatr formaları haqqında ənənəvi stereotipləri məhv etdi. “Əgər XX əsrin əvvəllərində səhnəqrafiya yaradıcılığı ətraf mühitin adekvat əks olunma meyarı hesab edilirdisə, XX əsrin ortalarında real həyat öz yerini metafizik plana verdi, bədii yaradıcılıq üçün teatr səhnəqrafiyasında ssenari məkanının daxil edilməsinə maraq artdı. Bu problemin həllinə səhnəqrafiya-da bədii sintezi görməyə imkan verən yeni texnologiyalar kömək oldu” [2].

Bu gün müasir teatr, qloballaşan mədəniyyətin qarşısına qoyduğu əsas vəzifələrdən birini – yüksək texnologiyalı sivilizasiyanı və ənənəvi mədəniyyət formalarının birgə mövcudluğunu birləşdirmək zərurətini qəbul etməyə məcburdur. Bədii məkanda informasiya (multimedia, proyeksiya, audiovizual) texnologiyalarının inkişafı çox dinamikdir. Yeni texnologiyalar daha çox vizual obrazların yaradılmasına yönəlib, ona görə də onların səhnə tərtibatında istifadəsi tamaşanın quruluşunun ideya, eskiz, maketdən dekorasiya yaradılmasına qədər universallaşdırılması baxımından əsaslandırılır. Hal-hazırda, performans rejissorlarına proyeksiya cihazları, səs sistemləri, video təsvirlər və işıqlandırma sistemləri kimi texnoloji avadanlıqların böyük seçimi təklif olunur. “Proyeksiya” ssenarisində vizual eskizlər yaratmaq üçün proqramların geniş seçimi verilir. Bu gün teatr quruluşçuları tamaşaçı marağını qazanmaq üçün “mediya” səhnəqrafiyasına üstünlük verirlər. Səhnəqraflar öz dekorasiyalarında müxtəlif texniki, interaktiv ifadə vasitələrindən istifadə edirlər ki, bu da çox vaxt tamaşanı müstəqil sənət əsərinə çevirir. Belə dekorasiyalar tamaşada aktyorlardan ayrı da ola bilər.

“Əgər XX əsr ekzistensial dünyagörüşünün pafosuna əsaslanırdısa, onun yenilikləri ilk növbədə müəllifin subyektivliyi, unikalığı ilə ölçülürdüsə, əsrin sonunda bu subyektivliyin ört-basdır edilməsi zərurəti yarandı. İşin psixoloji mahiyyətindən qaçılması açıq şəkildə vurğulandı. Bədii baxışın obyektivliyinə maraq açıq şəkildə ifadə olundu ki, bu da texnoloji, qeyri-emosional mühəndislik düşüncəsinin yaratdığı virtual məkanlardan istifadə edən media sahəsində ifadə olunur” [3].

Əgər əvvəllər teatrşünaslar quruluşçu rəssamların işini müəyyən dərəcədə dramaturqdan, aktyordan və rejissordan sonra, ikinci dərəcəli hesab edirdisə, indi rəssamlar tamaşanın tam həmmüəllifi də ola bilirlər. Onlar tamaşalara xüsusi maraq bəxş etməyə çalışırlar ki, bunun üçün pərdə arxasında və ya tamaşaçı qarşısında mənzərəni dəyişə bilən xüsusi səhnə mexanizmlərinin işləməsi tələb olunur. Bu,

xüsusi kulis sistemi, fırlanan səhnə və ya səhnə avadanlıqlarının vurğulanmış ifası ola bilər. Səhnənin düzgün təşkili uğurun ən vacib komponentlərindən biridir.

Belə postmodernizm teatrın inkişafına təsir edir. Postmodernizmin bədii mədəniyyəti eklektizm, parodiya, imitasiya, sitat, innovativ açıqlıq, hedonizm və erotizm, sirr, şok, gözlənilməz və təəccüblü vurğu, kütləvi xarakter, ironiya ilə xarakterizə olunur. O, əksətdirməyə deyil, reallığı modelləşdirməyə və süni reallıqla aparmağa əsaslanır.

“Videoinstalyasiya və tamaşanın müxtəlif işıqlandırma dizaynı kimi postmodernist üsullar sivilisasiyanın ekranları arxasında insan obrazını itirmək təhlükəsi ideyasını aydın şəkildə göstərməyə kömək edir, insanı müəyyən dərəcədə fantaziya və fantastik atmosfərə qərq edir, həm də klassik əsərləri yeni şəkildə görməyə kömək edir” [4].

Postmodern dövrdə təkcə tamaşanın özünün məzmunu və forması deyil, həm də onun yaradılması texnologiyası dəyişib. İstehsal edilmiş dekorasiyanı tərtibatçının eskizləri ilə birbaşa uyğunlaşdırmaq üçün rəngli təsviri və müəllifin əlyazmasını dəqiq şəkildə çatdıran innovativ vasitələr tam rəngli çap və dekorativ rəsmlərin ekrana fon proyeksiyası istifadə edilir.

Bunun üçün binaların yenidən qurulması və onların texnoloji cəhətdən yenidən təchiz edilməsi nəticəsində teatrlar ən müasir avadanlıqla təmin olunmalıdır. İşıqlandırma, səs, video və yayım avadanlıqları sahəsində qabaqcıl texnikalar quraşdırılmalı, səhnə mexanikası, memarlıq akustikası və memarlıq işıqlandırması əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirilməlidir. Məsələn, işıqlandırma direktorları və işıq operatorları başqa şəhərdə olduqlarına baxmayaraq, tamaşalar üçün işıq şousu proqramlaşdırma və hətta işıqlandırma avadanlıqlarının texniki vəziyyətini yoxlaya bilərlər [5].

Rusiya dram teatrının ən yaxşı tamaşalarından biri olan “Üç bacı” tamaşasında ilk dəfə olaraq teatr səhnəsi üçün yeni imkanlar yaradılmışdı ki, bu, baş verənlərin geniş panoraması idi: evin pəncərələrindən kənarda qar yağdı, sonra yarpaqlar tökülür, küləyin musiqisi bağçada fırlanır, payız yarpaqlarının xışıltısı eşidilir, iki ölçülü plan üçölçülüyə çevrilirdi.

Hazırda teatr aləmində iki məkanın – real və virtual səhnəqrafiyanı birləşdirən tamaşalarda bədii obrazın aktiv axtarışı aparılır. “Real və virtualı birləşdirməyə imkan verən texnologiya, **match moving** adlanır. Bu texnologiyanın məqsədi kadrların hərəkətini üç və iki ölçülü məkanda yaradılmış obyektlərlə birləşdirməkdir” [6]. Sonra onlar, müxtəlif mənbələrdən olan vizual elementlər vasitəsi ilə vahid bir görüntüdə birləşdirilə bilər.

2005-ci ildə Sankt-Peterburqun Mixaylovsk teatrında qoyulmuş “Maşa və Siçan kralı” baletinin quruluşunda teatrın quruluşçu rəssamı böyük bir siçanı, siçan ordusuna çevrilməsini həyata keçirmişdi. Baletdə personajın instalyasiya obrazı əvvəlcə karandaş eskizlərində, sonra isə kompüter qrafikası proqramlarında rəngli eskizlərdə yaradılmışdı.

Bu gün bir çox teatr rejissorları kompüter qrafikasının köməyi ilə öz müstəqil unikal layihələrini yarada bilirlər. Onlar öz mövzularını, ideyalarını dəyişir və digər insanların istəklərinə uyğunlaşırlar. Fərdi layihələrdə isə rəssamlar yalnız özlərinə diqqət yetirirlər. Ona görə də onların çoxu tədricən teatrdan uzaqlaşır.

Səhnəqrafiya konsepsiyasının üstünlük təşkil etdiyi dram teatrında səhnə məkanının yeni texnologiyalardan istifadə etməklə inkişafı, daha dinamik şəkildə baş verir. Tamaşanın əsas komponentlərini musiqi və ifaçılıq məharəti, ənənəvi musiqi istiqamətinin xüsusiyyətlərini təşkil edən musiqili teatrdə yeni texnologiyalardan istifadə eksperimental formada baş verir. Məsələn, teatr tamaşasının və ya yeni tamaşa layihəsinin təqdimatının eskizinin və tərtibatının yeni səviyyəsini yaratmaq üçün müasir rəssamlar 3D Studio Max proqramından istifadə edirlər.

Opera teatrında dram teatrdan fərqli olaraq, incəsənətin sintezi musiqi materialı əsasında baş verir. Tamaşanın səhnələşdirilməsi zamanı standart texnikalardan, uzaqlaşmaq olduqca çətinidir. Tamaşanın vizual dizaynının inkişafı ilə ənənəvi dizayn həllinə maraq eyni vaxtda artır. Müasir tamaşalarda video proyeksiyalardan, multimedia ekranlardan, bir çox xüsusi işıqlandırma effektlərindən, LED kostyumlarından, konstruktiv elementlərdən və uzaqdan idarə olunan səhnələrdən geniş istifadə olunur. Bu gün kompüter qrafikası ssenaristlərin alətinə çevrilmişdir. Yeni informasiya proqramları kompüter məkanında səhnədə virtual aktyorların, dekorasiya elementlərinin, interyerlərin və digər obyektlərin görüldüyü bir əsərin eskizini yaratmağa imkan verir. Burada rejissor mizansəhnənin kompozisiya strukturunu saniyəyə qədər dəqiqliklə canlandırma bilər. Tamaşanın təqdim edilməsinin bu forması kommersiya teatr layihələrində məşhurdur.

Hazırda virtual məkanda “rəssam-maşın” yaradıcı münasibətinin yeni növü yaranmışdır [7]. Optimal yaradıcı həllərin seçilməsi, ssenarinin modelləşdirilməsi və səhnələşdirmə prosesi üçün zəruri olan sənət və müasir texnologiyanın bu simbiozu bizə müasir tamaşaçının tələblərinə cavab verən nəticələr əldə etməyə imkan verir.

Postmodernizm hər hansı bir ənənənin rədd edilməsini nəzərdə tutmasına baxmayaraq, ənənəvi teatrla, müasir teatr texnologiyalarının sintezi mövcuddur. Ənənəvi teatr (profillər, yumşaq dekorasiya istehsalı, ənənəvi materiallar üzərində boyalar, aplikasiya, dekorasiya hissələrinin istehsalı üçün bədii heykəltəraşlıq işləri, mebel və rekvizitlər) – müasir multimedia texnologiyaları isə (LED displeylər, proyeksiya ekranları, müxtəlif diaqonallı plazma panellər, çoxfunksiyalı işıqlandırma cihazları, interaktiv döşəmə və şüşə).

Səhnəqrafiyada müasir texnologiyalardan necə istifadə edildiyini nəzərdən keçirək:

LED displeylər. Onlar üç sinfə bölünür: monoşrom, rəngli və çoxrəngli. Video kameradan, noutbukdan və digər mənbələrdən gələn kompüter qrafikasını və animasiyanı təkrarlayırlar.

Proyeksiya ekranları. Belə ekranlarda proyektordan alınan məlumatlar göstərilir. Proyeksiya ekranlarının bir neçə növü var: motorlu, yaylı və mobil.

✓ Motorlu ekranlar – ekranı endirmək və qaldırmaq üçün elektrik mühərrikindən istifadə edilir.

✓ Yay yüklü – bunlar əllə idarə olunan ekranlardır; çevrilməsi və fırlanması əl ilə idarə edilir.

✓ Mobil ekranlar – rahat daşına biləcək şəkildə dizayn edilmişdir. Mobil ekranların dizaynının məqsədi birdir: sürətli açılma və ya sökülmə, habelə asan daşınmanı təmin etmək.

Müxtəlif diaqonallı plazma panelləri. Onlar irimiqyaslı şoular üçün istifadə olunur. Lakin, LED displeylərdən fərqli olaraq, ekranın yığılmış forması bütöv olmur, çünki hər panelin çərçivələri görünür.

Çoxfunksiyalı işıqlandırma cihazları. Onların sayəsində bədii tərtibatın işıq imkanları artmışdı. Bu cihazlar iki sistemi birləşdirir: avtomatlaşdırılmış işıqlandırma cihazı və video proyektor. Cihaz bütün video standartlarını dəstəkləyir və təsvir üzərində tam nəzarətə malikdir, onu hərəkət etdirə, fokuslaya və ölçüsünü dəyişə bilər. Proyeksiya səhnədə, divarların, tavanın, dekorasiyanın səthində həyata keçirilə bilər.

LED matrisləri. Bu ekranlar böyük ölçülü tam rəngli video yaratmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Belə geniş ekran formatı səhnədə fonu tamamilə dəyişə bilər. Xüsusi idarəetmə avadanlığı sayəsində paneldəki bütün LED-ləri sinxronlaşdırmaq və onları çevirməklə son dərəcə real dinamik görüntü almaq olar. Audio sistemi ilə sinxronizasiya imkanı təkcə videonu deyil, həm də səsə yayımlanmasında da istifadə edilə bilər.

İnteraktiv döşəmə və şüşə. İnsan media platformada öz hərəkətlərini interaktiv qrafiklərin köməyi ilə video görüntünü canlandırma bilər.

Müasir teatr sənətinin inkişafına informasiya texnologiyalarının təsiri böyükdür. Bu da tamaşanın bədii təsvirinin xüsusi spesifikasiyində, yeni tipli bədii məkanın formalaşmasında, eləcə də dəyişməsində tamaşa ilə tamaşaçı arasındakı dialoqda özünü göstərir.

Beləliklə, biz müasir teatrın inkişafında eksperimentalizm, texnologiya və əyləncə kimi yeni tendensiyaların necə yarandığını, nəticədə dünya teatr sənətinin inkişafının aparıcı tendensiyalarına (interaktivlik) cavab verən tamaşanın bədii tərtibatının yeni prinsiplərinin meydana çıxırdığını görürük. Bundan əlavə, yeni texnologiyalardan istifadə müasir incəsənət bazarında tamaşaların rəqabət qabiliyyətini artırmağa imkan verir.

XXI əsrin əvvəllərində müasir teatra daxil olan virtual incəsənət, teatr tamaşasında reallığı imitasiya etmək, səhnənin üçölçünlü nümayişində həyatı əks etdirmək, zaman və məkanı dəyişdirmək üçün unikal imkanlar təqdim edib, teatr tamaşasının təkmilləşməsinə, dünya premyeralarının onlayn yayımını təqdim etməyə imkan verdi.

Kompüter və media texnologiyalarından istifadə edilən səhnəqrafiya, tamaşanın müvafiq bədii formasıdır. Səhnəqrafiyanın kompüter modelləşdirilməsi orijinal bədii konsepsiyanı və onun həyata keçirilməsi xüsusiyyətlərini tənzimləməyə imkan verir. Səhnəqrafiyada texnoloji sintezin tətbiqi sayəsində səhnələşdirmə prosesi yeni keyfiyyət forması qazanır, daha ixtiraçı olur, tamaşanın bədii formasının yaradılması üsullarının seçimində daha dəqiq, mükəmməl, hərtərəfli olur.

İnformasiya texnologiyaları daha müfəssəl peşəkar xüsusiyyətlərə malik eskizlərin yaradılmasının ənənəvi qrafik və təsviri texnikasının emosional tərəfini tamamlayaraq, səhnəqrafiyaya yeni yanaşmalar formalaşdırmağa imkan verib: dəyişkənlik, məkan kompozisiya, dəqiq miqyas, fakturaların bolluğu və xüsusi effektlər; onları rəqəmsal formatda dəqiq şəkildə çoxaltmaq və ötürmək imkanı.

Beləliklə, bu gün bədii teatr emalatxanalarında yeni texnologiyaların imkanlarından istifadə, teatr tamaşalarının uğurla həyata keçirilməsinə şərait yaradır. Texnologiya kosmosun inkişafı prosesində getdikcə əhəmiyyətli rol oynayır. Müxtəlif, bəzən qeyri-real şeylər mümkün olur. Rəssam istənilən materialı, formanı, işıq ilə göstərə bilir. Texnologiya sayəsində ssenarini daha da inkişaf etmək imkanı yaranır.

İndi ümumiyyətlə ssenariyə ehtiyac olub-olmaması məsələsi getdikcə daha çox müzakirə olunur, çünki musiqinin özü ssenaridir və bir çox sənəçilər üçün lazımı mühiti yaratmaq kifayətdir. Səhnəqrafiya aktyorlar üçün vacibdir, onlar mütləq ətraflarında yaradılmış mühitə ehtiyac duyurlar. Bu tənqidçilər üçün də vacibdir, onlar tamaşanın ssenarisini texniki cihazların olması ilə qiymətləndirirlər.

İzləyicini təəccübləndirmək üçün müasir tamaşa yaratmaq lazımdır. Bu gün ssenari sənəti, teatr sənətkarlarının ənənələrini itirərək kompüter dizaynına çevrilmişdir.

Hazırda səhnəqrafiyada yeni texnologiyalardan istifadə kifayət qədər mübahisəli məsələ olaraq qalır. İctimaiyyət, rejissorlar və aktyorlar ümid edirlər ki, yeni texnikanın tətbiqi, teatrın ideyasını və ruhunu təhrif etməyəcək və onu bəzi Hollivud “əsərlərinin” səhnə analoquna çevirməyəcək.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Березкин В.И. Искусство сценографии мирового театра. Т. 1: От истоков до середины XX века. М.: ЛКИ, 2011. 536 с.
2. Астафьева Т.В. Современное театральное искусство как новая форма творческих отношений // Проблемы образования, науки и культуры. 2010. № 6(85).
3. Шехтер Т.Е. Современный художественный процесс: основные тенденции и перспективы развития // Современное искусство и отечественный художественный рынок. СПб.: СПбГУП, 2005. 176 с.
4. Шехтер Т.Е. Современное искусство как предмет гуманитарного знания

// Современное искусство и отечественный художественный рынок. СПб.: СПбГУП, 2005. 176 с.

5. Долгожданное открытие Театра оперы и балета: официальный сайт газеты «Кабанский диалог». Режим доступа: <http://xn--80aaacme1abhfdrtv1b.xn-p1ai/kultura/dolgozhdannoeotkrytie-teatra-opery-i-baleta.html> (дата обращения: 14.06.2012).

6. Шлыкова О.В. Феномен мультимедиа. Технологии эпохи электронной культуры. М.: МГУКИ, 2003. 268 с.

7. Ильин И. П. Постмодернизм от истоков до конца столетия; эволюция научного мифа. М.: Интрада, 1998. 256 с.

Назира Мамедгулу кызы Алиева

Современные технологии в сценографии

Резюме: В статье анализируется применение современных информационных технологий в театральной сценографии. Рассмотрены различные методы и примеры использования современных технологий в театральном искусстве, в том числе их место среди традиционных сценарных приемов и оценка возможностей художественной выразительности.

Ключевые слова: информационные технологии, сценарий, сценография, театральное искусство, современные технологии.

Nazira Mammadgulu gizi Aliyeva

Modern technologies in scenography

Summary: The application of modern information technologies in theater scenography is analyzed in the article. Various methods and examples of using modern technologies in theater art, including their place among traditional scenario techniques and evaluation of artistic expression possibilities are considered.

Keywords: information technologies, scenario, scenography, theater art, modern technologies

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 09.09.2023

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı: iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru Ağamirzə İsfəndiyarov